

Література

1. *Ананьин О.И.* Структура экономико-теоретического знания. — М., 2005.
2. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. — М.: Academia, 1999.
3. *Валовой Д. В.* Блеск и нищета политэкономии. — М., 2008.
4. *Дзарасов С., Меньшиков С., Попов Г.* Судьба политической экономики и ее советского классика. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2004.
5. *Лузан П. П.* Национальная система политической экономики — теоретическая основа успешной экономической политики / П.П. Лузан // ЭКО. Экономика и организация промышленного производства. — 2006. — № 9. — С. 184—191.
6. *Сэндлер Т.* Экономические концепции для общественных наук. — М., 2006.

Статтю подано до редакції 24.07.11 р.

УДК 330 (075.8)

П.М. Леоненко, д-р екон. наук, професор,
професор кафедри прикладної економіки
Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі

ДВА АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕФІНІЦІЙ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовані два аспекти — термінологічний та змістовний — співвідношення понять «економічна думка», «політична економія», «економікс», «економічна теорія», «економічний аналіз». Виокремлено і розрито шість різних теоретико-методологічних підходів до з'ясування сутності та форм прояву співвідношення понять «політична економія» і «економікс» в сучасній економічній літературі. Показано зміни у структурі мейнстриму неокласичної економікс та їх недостатність для формування нової парадигми політичної економії (економічної теорії).

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Економічна думка, політична економія, економікс, економічна теорія, економічний аналіз, наукова парадигма, неокласична економікс, інституціоналізм, структура мейнстриму економікс.

АННОТАЦИЯ. В статье проанализированы два аспекта — терминологический и содержательный — соотношение понятий «экономическая мысль», «политическая экономия», «экономикс», «экономическая теория», «экономический анализ». Выделены и разрыты шесть различных теоретико-методологических подходов к выяснению сущности и форм проявления соотношения по-

нятий «политическая экономия» и «экономикс» в современной экономической литературе. Показаны изменения в структуре мейнстриму неоклассической экономикс и их недостаточность для формирования новой парадигмы политической экономии (экономической теории).

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. Экономическая мысль, политическая экономия, экономикс, экономическая теория, экономический анализ, научная парадигма, неоклассическая экономикс, институционализм, структура мейнстрима экономикс.

ANNOTATION. The paper analyzed two aspects — terminology and meaningful — the ratio of the terms «economic thought», «political economy», «economics», «economic theory», «economic analysis». Singled out and dug six different theoretical and methodological approaches to ascertain the nature and forms of manifestation of correlation concepts of «political economy» and «economics» in modern economic literature. The following changes in the structure of mainstream neoclassical economics and their failure to form a new paradigm of political economy (economics).

KEYWORDS. Economic thought, political economy, economics, economic theory, economic analysis, scientific paradigm, neoclassical economics, institutionalism, the structure of mainstream economics.

Дослідження співвідношення ключових понять, пов'язаних з визначенням окремих економічних наук і їх місця в загальній системі, займає важливе місце в аналізі теоретико-методологічних проблем. Насамперед йдеться про вивчення співвідношення таких понять, як «економічна думка», «політична економія», «економікс», «економічна теорія», «економічний аналіз» та ін. До такого ж типу співвідношень в економічній науці належать ланцюжки понять: «ойкономія» і «хрематистика», «ортодоксія і гетеродоксія», «історія економічної думки», «історія політичної економії», «історія економічної теорії», «історія економічного аналізу» тощо. В економічній науці з'явився і інший ланцюжок ієрархічних (субординованих) понять: «погляди (ідеї)», «вчення», «концепції», «теорії», «школи», «течії», «напрями», що тісно пов'язані з дослідженнями співвідношення ключових понять системи економічних наук.

Сучасні представники французького інституціоналізму професори Р.Буайє, Е. Бруссо, А. Кайє та О. Фавро статтю «До створення інституціональної політичної економії», що отримала образну назву «Маніфест інституціоналізму», розпочали з дослідження співвідношення понять «політична економія» і «економікс». Його віднесли до найзагальніших методологічних принци-

пів інституціоналізму [2, с. 18]. Дійсно, для належного з'ясування природи, методології та значення як інституціоналізму, так і всіх інших напрямів сучасної економічної науки необхідно хоч би коротко здійснити порівняльний аналіз зазначених вище ключових понять системи економічних наук. Щодо співвідношення термінів та змісту «політична економія» і «економікс», то саме вони знаходяться в центрі уваги зарубіжних і вітчизняних дослідників.

Суть позиції авторів «Маніфесту» щодо розмежування цих понять така. Історично економічний аналіз розвивався у річищі двох традицій, що є суперницями: *політичної економії*, яка вибирає політичні контексти, і *економікс*, яка звільнюється від цього контексту. Автори вважають необхідним визнати принципову першість першої традиції над другою. Це означає сприйняття економічної науки не як технічної або математичної дисципліни, а як дисципліни, що тісно пов'язана із загальною соціальною теорією, а також з політичною та моральною філософією. У цьому розумінні, політична економія утворює гілку політичної філософії, яка, зі свого боку, формує основу для кожної із соціальних наук. З цієї точки зору правомірно трактувати економікс (або економічну теорію) лише як аналітичну складову політичної економії [2, с. 18].

Аналізу співвідношення вихідних дефініцій (назв) економічних наук надають великого значення й інші дослідники. «Це надзвичайно важливе розмежування при розробці соціально-економічної теорії, — наголошує відомий швейцарський економіст професор Г. Бортіс, — оскільки поняття політичної економії та теоретичної економіки (economics) означають два цілком різних теоретичних підходи до розгляду соціальних та економічних явищ» [1, с. 122]. Вчений розкриває, що таке розмежування надзвичайно важливе не тільки *per se* (само по собі — *Авт.*), але й для вирішення питання: «на основі якого підходу слід будувати економічну політику» [1, с. 333]. Завдання, на думку Г. Бортіса, полягає в тому, щоб відібрати найбільш стійку теорію, яка краще працює та виглядає більш привабливою. Таким чином, при розгляді питання тісно переплітаються позитивний і нормативний підходи в політичній економії (економічній теорії).

Власне тема співвідношення дефініцій різних економічних наук не є новою ні для світової, ні для вітчизняної економічної думки. Досить нагадати про праці з політичної економії та особливо історії економічної думки другої половини XIX — початку XX ст., в яких розроблялася дана тема. Вони належали перу таких відомих авторитетів у галузі економічної науки, як Ю. Каутс,

А. Онкен (Австро-Угорщина), Л. Косса (Італія), Дж. Інгрем (Ірландія), В. Рошер (Німеччина), Дж.Н. Кейнс (Англія), А. Еспінас, Ш. Жід та Ш. Ріст (Франція), І. Вернадський, В. Левитський, М.Туган-Барановський (Україна), О. Чупров (Росія) та ін. У них уже на той час поряд з розглядом окремих економічних теорій, шкіл та напрямів економічної думки поставлені і досить докладно розглянуті питання методології економічної науки, зокрема про співвідношення найменувань та змісту економічних наук.

Звичайно, з часом тематика досліджень у цій сфері економічного знання значно ускладнювалась по мірі його розвитку, примножувалась відповідна термінологія. Проте, як і раніше, дослідження теми залишалось актуальним, дискусійним і велося в міжнародних масштабах. У другій половині ХХ ст. у різних країнах світу з'явилися свого роду «синтетичні» дослідження теми. Серед них виокремимо праці Й. Шумпетера «Історія економічного аналізу» (1954), Е. Ролла «Історія економічної думки» (1956), П. Груневегена «Політична економія і економікс» (1987), М. Каратаєва «Economics — буржуазна політекономіка» (1966), М. Блауга «Економічна теорія в ретроспективі» (1964) та ін., аналіз окремих важливих положень яких здійснено нами далі. Поява цих праць свідчила про активний пошук у середовищі економічного співтовариства відповідей на актуальні теоретико-методологічні проблеми, серед яких аналіз різних аспектів співвідношення дефініцій системи економічних наук висунувся на одне з перших місць. До речі, такі дослідження здійснювалися як з ортодоксально-марксистських, так і різних немарксистських позицій.

Зміст та структура ключових понять економічної науки знаходяться під вирішальним впливом таких чинників, як соціально-економічний розвиток суспільства, інституціональне середовище, логіка внутрішнього розвитку самої науки. Лауреат Нобелівської премії з економіки Дж. Стіглер (1911 — 1991) вважав, що реакція економічної науки на проблеми оточуючого життя буде тим більш повною і швидкою, чим більш нагальні вони. Крім того, ця реакція буде тим більш повною, ніж менш розроблена відповідна галузь економічного аналізу. На підтвердження цих положень учений приводив загальновідомі приклади відгуку макроекономічної теорії на сучасні їй події: «Кейнс своїм успіхом у 30-х рр. ХХ ст. зобов'язаний тому, що неокласична теорія виявилась неспроможною пояснити стійке безробіття цього десятиріччя, — писав Дж. Стіглер. — А покоління потому стійка інфляція, до того ж і при не повній зайнятості, виявилась тим вирішальним моментом, який поклав кінець главенству Кейнса» [10, с. 463]. Аме-

риканський учений прогнозував, що як тільки (якщо це колись відбудеться) в межах макроекономіки буде розроблена хороша теорія економічного циклу, потреба макроекономіки швидко реагувати на зміни в оточуючому житті різко зменшиться [10, с. 463].

В процесі історичного розвитку економічної науки та суспільства змінилися не лише назви науки, але й пріоритетність зазначених вище чинників. На думку Дж. Стіглера, приблизно до останньої третини XIX ст. розвиток економічної науки зазнавав вирішального впливу з боку соціально-економічного розвитку, а після — знаходиться під визначальним впливом внутрішніх змін у самій науці. Водночас учений стверджує: «Не існує ні очевидного, ні встановленого в результаті досліджень взаємозв'язку між змінами в оточуючому середовищі і змінами в економічному аналізі» [10, с. 463]. Однак таке твердження є досить дискусійним. Це особливо помітно в світлі тих значних (часто революційних) змін, що відбуваються в розвитку економічної науки під впливом глибоких світових економічних криз (наприклад, Великої депресії 1929—1933 рр., світової економічної кризи початку 70-х років XX ст. та ін.). Значною мірою такий вплив підтверджується і світовою фінансово-економічною кризою 2008—2009 рр.

В останні двадцять років актуальність та значення дослідження питання про співвідношення понять системи економічних наук значно зросли. Це обумовлено насамперед докорінними змінами соціально-економічного ладу, системи освіти та викладання соціально-економічних наук у колишніх соціалістичних країнах, ринковими перетвореннями, зміною становища та ролі економічної теорії марксизму в постсоціалістичних країнах та іншими важливими чинниками, пов'язаними з ринковою трансформацією суспільства й економіки.

Внаслідок цих чинників у постсоціалістичних країнах розгляд питання про співвідношення понять економічних наук з чисто теоретичної площини все більше змістилося у площину практичну. Адже виникла нагальна потреба вирішувати питання: які начальні дисципліни у галузі економічних наук викладати та вивчати у ВНЗ? якими повинні бути навчальні програми? Набрала сили тенденція до витіснення політичної економії з навчального процесу і заміни її такими навчальними дисциплінами як економічна теорія чи навіть основи економічних знань, мікро- і макроекономіка. Немаловажну роль у цьому відіграла дискредитація колишніх політичної економії капіталізму та політичної економії соціалізму.

Існують два аспекти проблеми співвідношення понять «політична економія», «економікс», «економічна теорія»: термінологіч-

ний та змістовний. Обидва вони тісно між собою пов'язані й відображають розвиток як науки, так і економіки та суспільства. Проте трактування змісту обох аспектів у сучасній економічній літературі відзначається неоднозначністю та численними дискусіями.

Насамперед відзначимо, що широко розповсюджені різні варіанти перекладу терміну «economics»: економіка; політична економіка; економічна теорія; економічна наука; теоретична економіка; економічний аналіз. Проте цей недолік властивий в основному економічній літературі пострадянського простору. Вона все більше схиляється до перекладу англійського терміну «economics» як економіка. Однак потрібно зробити по крайній мірі два застереження: по-перше, в англійській мові кожний із наведених вище термінів має адекватне однозначне вираження. Відповідно це: *economy*; *political economy*; *economic theory*; *economic science*; *theoretical economy*; *economic analysis*.

По-друге, невдалість перекладу економікс як економіка обумовлена в сучасних умовах багатозначністю вживання терміну «економіка». Різні значення його такі: а) народне господарство (країни, групи країн, регіону, всього світу) або його частина, до складу якої входять відповідні галузі та види виробництва — економіка промисловості, сільського господарства та ін.; б) сукупність виробничих відносин певного суспільного утворення (способу виробництва, формації, цивілізації, економічної системи тощо); в) наукова дисципліна або сукупність економічних наук. Звідси з метою уникнення можливої плутанини виникає потреба чітко визначити сутність терміна. Для вітчизняного читача дійсно дуже дивним видається, наприклад, такий вираз: «Економіка — це наука, що вивчає економіку». Тому, на наш погляд, доцільно залишити англomовний термін «економікс» без перекладу.

Водночас учені доречно привертають увагу до національних відмінностей у термінології понять. У різних країнах загальна економічна теорія носить різні назви: економія — в Греції, Іспанії; політична економія — у Франції та інших франкомовних країнах; вчення про народне господарство — у Німеччині; вчення про господарство — у Фінляндії; національна економія — у Туреччині, Швеції; економікс — у США, Великобританії.

Разом з тим, ряд учених слушно підкреслюють головне: у предмет економічної теорії, незалежно від її конкретної назви, повинні входити суб'єкти економіки — люди, їх об'єднання. «Економічні відносини і властиві їм закони виявляються через людей, — наголошує український вчений П. Пушкаренко. — Вони є носіями і творцями виробничих процесів. Тому і політеко-

номія, і економікс повинні представляти «живу (людську) економіку», спрямовану на розвиток особистості, соціальну спрямованість, повне задоволення людських потреб, розумне використання ресурсів і збереження навколишнього середовища» [7, с. 27, 28].

На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної економічної літератури виокремимо шість основних підходів у трактуванні цих аспектів та охарактеризуємо їх поки що у найзагальніших рисах.

1. Розгляд політичної економії і економікс, що отримує різні переклади, як синонімічних понять.

2. Розрізнення понять та змісту політичної економії і економікс, як наук з різними предметами та методами дослідження, «твердими» і «м'якими» ядрами.

3. Дослідження класичної політекономії та марксизму, з одного боку, і економікс, з другого боку, як двох взаємодоповнюючих напрямів єдиної політичної економії.

4. Трактування нової політичної економії або як складової частини, логічного продовження стандартної (неокласичної) економічної теорії, або як важливого складника інституціонального напрямку сучасної економічної теорії.

5. Розгляд політичної економії і економікс не як всієї економічної науки, а лише як її фундаментальної частини — економічної теорії.

6. Обґрунтування необхідності синтезу політичної економії та економікс у межах єдиного курсу економічної теорії.

Відповідно кожний із зазначених вище підходів набуває своєї специфіки в процесі викладання економічних наук, насамперед загальнотеоретичних, фундаментальних.

Разом з тим доречно, на наш погляд, привернути увагу до тих багатьох загальних моментів, які спільні для всіх підходів. По суті, йдеться про однакову інтерпретацію таких історичних фактів.

1. Уперше термін *economics* вжив англійський економіст Г. Маклеод у статті «Що таке політична економія?» (1875). Він розумів *economics* як науку, яка розглядає закони, що управляють співвідношеннями між кількостями обмінюваних товарів. Систематичне застосування цього терміну вперше здійснено у спільній праці А. і М. Маршаллів «Економіка промисловості» (*The Economics of Industry*, 1879).

2. Схвальна оцінка нового терміну, введеного у науковий оборот Г. Маклеодом, А. і М. Маршаллами, ще зроблена В. Джевонсом у другому виданні його «Теорії політичної економії» (1879).

3. Вперше розкриття відмінних рис неокласики порівняно з класичною політичною економією у підручнику А. Маршалла

«Принципи економікс» (1890), введення «економікс» у викладання (1902) і початок широкого вживання нового терміна в подальшому. Разом з тим, визнання того, що А. Маршалл використовував обидва терміни як синоніми.

4. Ретроспективне розкриття змін у розумінні предмета і методу політичної економії та економікс протягом ХХ ст. Реперними точками цих змін є праці Дж. М. Кейнса (1921), Л. Роббінса (1932), Й. Шумпетера (1954), Г. Беккера (1964; 1976) та ін.

Видатному австро-американському економісту Й. Шумпетеру (1883 — 1950) належить класичне розрізнення та розкриття співвідношення понять «економічна думка», «політична економія», «економічна теорія», «економічний аналіз» та відповідно понять «історія економічної думки», «історія політичної економії», «історія економічної теорії», «історія економічного аналізу». Саме в такому порядку вчений розмістив їх за критерієм глибини та широти дослідження: від поверхових, всеохоплюючих до найглибших, спеціалізованих. Оскільки положення Й. Шумпетера міцно закріпилися в методології економічної науки, стали загальновживаними, зупинимося на них докладніше. За Шумпетером, економічна думка — це сукупність усіх думок та побажань з економічних питань (особливо в галузі економічної політики), що присутні у суспільній свідомості у даний час і у даному місці. При цьому суспільна свідомість ніколи не буває однорідною, відображаючи поділ даного суспільства на групи і класи різної природи [12, с. 46].

Вчений справедливо зауважив, що термін «політична економія» різні автори трактують по-різному (у деяких випадках розуміючи під ним «чисту» економічну теорію). Систему політичної економії він трактував як викладення системи економічної політики, яку відстоюють, виходячи із якогось єдиного нормативного принципу: меркантилізму, економічного лібералізму, соціалізму та ін. [12, с. 45]. Близьке до цього ще одне визначення поняття «політична економія»: сукупність поглядів економістів, що зазнають значних змін, на практичні проблеми разом з системою суспільних цінностей [12, с. 1499]. В обох випадках помітне, на наш погляд, необґрунтоване прагнення Й. Шумпетера звести значення політичної економії винятково до нормативного аспекту. Нелогічність такого зведення особливо помітна в світлі визнання вченим наявності аналітичного підходу в працях класиків політичної економії А. Сміта, Д. Рікардо та ін.

Водночас Й. Шумпетер розкрив відмінності понять «економічна наука» або «економічний аналіз» від поняття «політичної економії». Економічна наука — це «набір фактів та методів, які

економісти збирають з метою пояснення феноменів економічного життя» [12, с. 1499—1500].

Вчений застерігав, що нерозуміння природи, застосування і обмежень *економічної теорії*, як і раніше, дуже широко розповсюджене. Тому він вважав необхідним докладно розкрити суть цього поняття, його співвідношення з поняттями «політична економія» та «економічний аналіз». Досить чітко розмежування цих понять і разом з тим визнання існування взаємозв'язку між ними помітні у наступних положеннях. «Були часи, — пише Шумпетер, — коли економічною теорією вважали те, що ми назвали вище політичною економією: існували «ліберальна», «соціалістична» або «меркантилістична» теорії, і всі вони більшою чи меншою мірою мали на увазі політичні доктрини або, в крайньому разі, практичні рекомендації. В наші дні точка зору інша» [12, с. 1500]. Суть її така: економічна теорія — сукупність всіх інструментів аналізу, включаючи й стратегічно корисні передумови.

До таких інструментів дослідження Шумпетер відніс гіпотези, концепції, теореми, категорії, зв'язки між категоріями, методи дослідження цих зв'язків та ін. Отже, економічна теорія носить інструментальний характер. За влучним визначенням видатної англійської економістки Дж. Робінсон, економічна теорія — це ящик з інструментами.

Розрізнення термінологічного та змістового контекстів ключових понять системи економічних наук Й.Шумпетер органічно пов'язав з періодизацією їх розвитку. З цією метою він вперше в економічній науці ввів поняття «класична ситуація» (або «класичний стан») у розвитку світової та національної економічної думки. Пізніше, у 60—70-х рр. Т. Кун та І. Лакатоші, по суті розвинули це ключове поняття у своїх специфічних категоріях «наукові парадигми» і «конкуруючі науково-дослідні програми». В методології сучасної економічної науки, як відомо, вони відіграють надзвичайно важливу роль. Більше того, спостерігається, на наш погляд, навіть зловживання цими інструментами методології, що викликане до певної міри різними значеннями, які вкладені їх творцями у терміни «парадигма», «наукова революція» тощо.

У ґрунтовному дослідженні обох аспектів понять «політична економія» та «економікс» і їх співвідношення професор економіки Сіднейського університету П. Груневеген вважає, що термін «політична економія» отримав сучасне значення у XVIII ст. в працях французьких фізіократів (Ф. Кене, В. Мірабо, А. Тюрго та ін.), англійських економістів (Дж. Стюарт, А. Сміт та ін.), італійських учених (П. Веррі та ін.). Коротке формулювання терміну

політичної економії у англійського вченого-економіста Дж. Кернса звелось до того, що вона пояснює закони феноменів багатства. Врешті-решт поняття «політична економія» перестали використовувати з кінця XIX ст., коли воно поступово було витіснено терміном «економічна наука» (economics). Проте поняття «політична економія» відродилося у різних формах головним чином протягом 1960-х років уже в новому значенні, що відмінне від традиційного.

На думку П. Груневеген, визначилося два варіанти нових трактувань предмету політичної економії. Відмінною рисою першого варіанту є аналіз у категоріях *альтернатив*. Замість традиційного питання: «Що за своєю природою відноситься до економічної сфери, а що — ні?» було поставлене більш широке питання: «Як економічна наука може сприяти розумінню тієї чи іншої проблеми?». Така постановка питання, підкреслюють представники інституціоналізму, створює передумови для розробки економічної теорії «сімейного життя, виховання дітей, смерті, сексуальних відносин, законності, політики та багатьох інших явищ».

Суть другого варіанту трактування предмету політичної економії полягає в ототожненні його зі специфічними рекомендаціями, що їх пропонують економісти уряду або громадськості в цілому із загальних політичних питань або з конкретних проблем. [3, с. 685] Отже, у цьому варіанті зміст поняття «політична економія» співпадає із сутністю нормативної економічної науки (теорії). Проте такий підхід необґрунтовано звужує межі та зміст політичної економії, суперечить історичному процесові її розвитку та конкретному стану в різні історичні періоди.

Доречно у цьому зв'язку привернути увагу до положень праці основоположника класичної політичної економії А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776). У «Вступі та плані твору» він писав про «дуже різні теорії політичної економії, що мали значний вплив не лише на думки освічених людей, але й на політику государів і державної влади». У вступі до книги IV вчений розглядав політичну економію «як галузь знання, конче потрібну державному діячеві або законодавцеві», що ставить перед собою подвійну мету: «по-перше, забезпечити народові високий дохід або засоби існування, а точніше, забезпечити йому можливість добувати їх, по-друге, давати державі чи суспільству дохід, достатній для суспільних потреб. Вона ставить собі за мету збагачення як народу, так і правителя» [8, с. 415]. Таке дослідження явно відноситься до нормативної частини (ана-

лізу) політичної економії, але воно зовсім не вичерпує всього змісту цієї науки. Адже праця Сміта пронизана позитивним аналізом природи і причин багатства народів, як предмету політичної економії у розумінні видатного вченого.

В результаті ретельного аналізу двох аспектів понять «політична економія» і «економікс» П. Груневеген прийшов до такого висновку: «Обидва терміни: «політична економія» і «економічна наука» — дожили до кануну ХХІ ст. За минулий час розуміння їх суттєво змінилося. Однак вони і нині можуть по суті розглядатися як синоніми» [3, с. 685]. Такий висновок значною мірою обумовлений парадигмою еволюційного кумулятивного розвитку економічної науки, якої дотримується вчений. «У своєму часом переривистому розвитку економічна наука, або політична економія, — вважає П. Груневеген, — ніколи не відмовлялася повністю від попередніх поглядів, і спадщина старої доктрини нерозривно переплетена з пізнішими науковими дослідженнями» [3, с. 685].

Дійсно, у працях К. Маркса, Ф. Енгельса та їх послідовників термін «політична економія» зберігся, але її традиції, предмет і метод піддалися ґрунтовній критиці. Сучасні спроби «синтезу» положень класичної політичної економії і економічної теорії марксизму хибно ототожнюють одне з джерел марксистської теорії — англійську класичну політекономію з її змістом.

Традиційний марксистський погляд на економікс полягає в тому, що це — термін буржуазної економічної літератури, синтез буржуазних неокласичних і неокейнсіанських теорій, об'єднаних спільним уявленням про предмет економічної науки, спільними методологічними принципами, єдиною соціальною спрямованістю на захист інтересів великого монополістичного капіталу. Одночасно зверталась увага і на економікс як навчальну дисципліну, викладанню якої надається важливе значення як у технічних, так і в гуманітарних навчальних закладах (у багатьох навчальних закладах економічного профілю є курси і спеціальності «чистої» — теоретичної — та прикладної економікс). Разом з тим відзначалася така тенденція у розвитку економікс: соціологізація теорії, прагнення віднайти нові методи у боротьбі за збереження капіталізму, впливати на вирішення політичних питань примусили повернутися до терміну «політична економія», який став використовуватися багатьма економістами як адекватний економікс [9, с. 453].

Історично склалося так, що А. Маршалл (1842—1924) започаткував перший і другий (з виокремлених вище) підходів. Вони виявилися логічно суперечливими один одному. З одного боку, видатний англійський учений, основоположник кембріджської

школи визначив предмет економікс, або за його словами, політичної економії, як дослідження нормальної життєдіяльності людського суспільства: дослідження багатства і частково людини, точніше стимулів до дії та мотивів протидії [5, с. 56]. З другого боку, важливо взяти до уваги таке суттєве застереження А. Маршалла: «Економікс остерігається зачіпати багато політичних питань, що їх практик не може ігнорувати; тому вона є наукою — чистою і прикладною, а не одночасно наукою і мистецтвом. Ось чому її краще позначити широким терміном «економікс», ніж більш вузьким терміном «політична економія»» [5, с. 100].

Загальноновизнано, що чистий і прикладний характер економікс визначається принципами маржиналізму, зокрема теоріями граничної корисності та граничної продуктивності, законами спадної граничної корисності. Маржиналізм (від фр. *marginal* — «граничний» і лат. — *marginalis* — «знаходиться на межі») — напрям в економічній науці, представники якого пояснюють економічні явища та процеси на основі граничних природжених величин (граничні корисність, продуктивність, витрати, доходи тощо), широко застосовують економіко-теоретичні методи і опираються переважно на кількісний аналіз. Ядро цього напрямку, а разом із тим і економікс, становить сучасна неокласична економічна теорія.

У концентрованій формі сутність першого із зазначених вище підходів професор Г.П. Журавльова сформулювала двояко. По-перше, ототожнила політичну економію і економікс, за змістом зводячи їх до синтезу положень класичної політекономії і маржиналізму: «Сучасна політична економія, що відома під назвою «Економікс», має в своїй основі маржинальну економічну теорію і становить собою спробу синтезувати класичну політичну економію і маржиналізм» [13, с. 26]. По-друге, визнала рівноцінними поняття (назви) та зміст теоретичної економічної науки: «Еволюція термінів «економіка», «політична економія», «економікс» і «економічна теорія» обумовлена історичними причинами, але всі вони по-суті є назвами однієї й тієї ж науки, що постійно розвивається та досліджує економічні явища й процеси господарювання на різних рівнях, взаємозв'язки і взаємозалежності. Змінюються акценти, підходи, але наука залишається тією ж — наукою про економічне життя окремих людей, груп і суспільства в цілому» [13, с. 27].

Найбільш уразливим пунктом поглядів представників першого підходу є, на наш погляд, логічна суперечність між твердженнями про зміни предмету політекономії (економічної теорії) та рівноцінністю, синонімічністю найменувань теоретичної економічної науки («економіка», «політична економія» та ін.). Щоправ-

да, окремі з цих представників намагаються подолати цю суперечність шляхом заяв про єдність поглядів вчених при трактування предмету політекономії (економічної теорії, економікс). Автори підручника «Економічна теорія» професори А.І. Добринін, Т.П. Данько, Г.П. Журавльова стверджують: «...Всі визначення економічної теорії (політекономії) як науки розкривають її предмет з різних боків, бо беруть різні аспекти життєдіяльності людини...Економічна теорія — це суспільна наука, що вивчає господарську діяльність у різних економічних системах при обмежених ресурсах» [13, с. 657].

Після дослідження еволюції поглядів західних вчених на предмет політичної економії (економічної теорії) вчені приходять до такого принципового висновку: «Характеристика предмета загальної економічної теорії як вивчення поведінки людей та їх груп не означає відмови від дослідження виробничих відносин. Це ті ж виробничі відносини, де акцент робиться на суб'єкт відносин — людини» [13, с. 658]. Очевидно, що виробничі (економічні) відносини — це не лише категорія марксистської політекономії, предмет її вивчення, а й загальний, спільний для всіх шкіл та напрямів економічної думки предмет вивчення. Виробничі (економічні) відносини та закони їх функціонування і розвитку мають об'єктивний, матеріальний, історичний характер. Однак положення про те, що вони діють незалежно від волі, бажання і свідомості людей неправильно трактувати як такі, що існують та діють поза людьми, поза суспільством.

В одному із розповсюджених у пострадянській економічній літературі підходів до співвідношення політичної економії і економікс робиться наголос на їх відмінності та різному змісті. Економікс — це одна із наукових шкіл економічної теорії, що не відміняє, не заміняє і не підміняє класичну політекономію, та одночасно одна із базових, фундаментальних дисциплін економічної освіти. Тому і зовнішньо, і за змістом терміни «економікс» і «політична економія» представляють різні школи та напрями економічної теорії. Також цілком слушно підкреслюється, що **політична економія і економікс не перекривають всю економічну науку і тому не можуть претендувати на представлення всієї цієї науки в цілому, поскільки становлять лише її фундаментальну частину — економічну теорію** [6, с. 86].

Представники цього підходу дають трактування змістовного співвідношення політичної економії та економікс як двох різних частин економічної теорії. Для повноти економічної освіти і розробки ефективної економічної політики необхідно вивчати та

освоювати наукові школи економічної теорії у всій її багатоманитності. Економікс не дає теоретичних відповідей на важливі питання сучасності. Серед них — про роль державних та інших загальнонаціональних інститутів й інтересів у вирішенні сучасних проблем як на рівні індивіда і фірми, так і на рівні держави й у глобальному масштабі. Тому в останні роки в університетах США й інших розвинених країн студенти знову вивчають політичну економію, що покликана збагатити їх знання, заповнити лакуни економікс і подолати її монопольне становище.

Представники так званої нової політичної економії розробляють теорії, в яких розглядають макроекономічні явища та процеси з врахуванням дії неекономічних факторів (політичних, правових, етичних, психологічних та ін.). Тим самим змістовний аспект співвідношення політичної економії і економікс набуває нових відтінків, вивчення яких входить насамперед до сфери сучасного інституціоналізму. Виникають нові наукові та навчальні дисципліни, розвиток яких відбувається завдяки зростаючому розумінню важливості для економіки позаекономічних чинників (наприклад, «право і економіка», «економічна соціологія» та ін.) [6, с. 90].

Розрізнення понять «політична економія», «економікс», «економічна теорія» у змістовному аспекті має ще одне відгалуження. Воно становить собою дослідження поняття «суспільний» (або «соціальний»), а відтак суспільних інституцій, суспільства та індивідів у межах відповідних теоретичних систем.

Визначення категорії «соціальне» (або «соціального стану справ») Г. Бортіс відніс до одного з фундаментальних понять та питань у суспільних науках. Він виокремив два різних значення цього поняття, які при систематичному вивченні питань суспільних наук використовується в найрізноманітніших сполученнях: 1) взаємозв'язки та взаємодія між формально рівними, автономними та самодостатніми індивідуумами та колективами, які спрямовують свої дії на досягнення індивідуальних цілей; 2) взаємозв'язок між нерівними, недосконалими і тому взаємозалежними при досягненні спільних цілей індивідуумами, з одного боку, та соціальними групами і суспільством в цілому — з другого. Для першого значення характерні відносини спеціалізації, конкуренції та взаємозамінності, а для другого — комплементарності, кооперації та координації [1, с. 59].

На думку Г. Бортіса, кожний тип поняття «соціальне» пов'язаний з конкретним різновидом інституцій. Перший пов'язаний з індивідуальними інституціями, які включають регульовану поведінку індивідуумів (наприклад, традиції), й постійними та стан-

дартизованими взаємодіями між індивідуумами і колективами (наприклад, постійними зв'язками між покупцями та продавцями). Для інституцій цього типу характерно те, що регульовані дії індивідуумів, спрямовані на досягнення індивідуальних цілей є первинними, а соціальне — взаємодії між індивідуумами — є вторинними. Другий тип поняття «соціальне» пов'язаний із суспільними інституціями, для яких первинними виступають суспільні утворення (підприємство, виробнича система, держава), а соціальна поведінка індивідуумів — вторинною [1, с. 59—60, с. 61—62]. Економікс пов'язана з першим типом визначення поняття соціальне у ліберальному розумінні, тобто як взаємодія між індивідуумами на всіх рівнях, а політична економія — з другим його визначенням [1, с. 122—125].

На відміну від розповсюджених в економічній літературі тверджень про асоціальність неокласичної економіки мейнстріму (основної течії) звідси випливає висновок про принципові відмінності у трактуванні категорії «соціальне» («соціального стану справ»), з одного боку, представниками неокласичної теорії і, з другого боку — прихильниками альтернативних їй економічних теорій (марксизму, інституціоналізму, посткейнсіанства тощо).

Під кутом зору методології економічної науки йдеться про суттєву відмінність у методологічних принципах чи передумовах двох зазначених вище різновидів теорій. Неокласика зосереджується на індивідуальних, а не колективних діях; на обміні, а не на виробництві чи розподілі; на оптимізаційних, а не рутинних процедурах прийняття рішень; на структурах, що сприяють появі постійної (або спадної), а не зростаючої віддачі від масштабу; на передбаченнях про досконалу інформацію і точні прогнози або про раціональні очікування, а не на ситуаціях невизначеності; на кінцевому становищі, нерухомих точках і рівновазі, а не на процесах, що проходять у часі; на функціях (корисності, витрат, переваг, прибутку та ін.) з передбачуваною поведінкою [4, с. 77]. На думку представника одного з напрямів сучасної методології соціальних наук — критичного реалізму Т. Лоусона, відбувається зміна («теоретична трансформація») деяких рис стандартної неокласичної теорії. Напрямок цих змін: уточнення специфікації характеристик агентів; переведення все більшого числа основних умов або передумов моделі до розряду ендогенних чинників; заміна аксіоми раціональності поведінки агентів фіксованими правилами, незалежно від ситуації в якій вони знаходяться; встановлення передумов теорії з врахуванням результатів емпіричних досліджень [4, 79—80]. Проте, на думку Т. Лоусона, «відмічені

зміни є нічим іншим, ніж спробою продовжити життя фундаментально неправильної теорії. Жодна з них за своєї природою неспроможна призвести до створення науки, яка могла б пояснити реальні події або допомогти вирішенню прикладних завдань» [4, с. 81]. Дійсно, в галузі методології неокласичної економічної теорії не відбувається суттєвих змін у зв'язку з уточненням лише деяких передумов: методологічного індивідуалізму; обмеженої раціональності; переважного вивчення рівноважних ситуацій та інших. Проте очевидно, що відбуваються зміни у «твердому ядрі» неокласичної економічної теорії; воно модифікується за рахунок прийняття передумов, які повинні сприяти адекватності відображення теорією реальної дійсності.

В новітній економічній літературі висунута точка зору (А.М. Лібман, О.Г. Худокормов) про розширення і ускладнення структури мейнстрім економікс. Окрім сучасної неокласики до цієї структури включені новітні теорії: психологічні моделі поведінки в умовах невизначеності (Д. Канеман, А. Тверські), імпульсивна теорія попиту (Г. Беккер), теоретико-ігрові моделі, обмежена раціональність, експериментальна економіка та ін.; теорії неоінституціоналізму [11, с. 355—356]. Проте питання про розгляд неоінституціоналізму як складової частини, продовження чи доповнення неокласичної економічної теорії не підтримується багатьма вітчизняними і зарубіжними економістами і продовжує залишатися дискусійним.

Таким чином, розгляд двох аспектів співвідношення понять «економічна думка», «політична економія», «економікс» та інших дає нам змогу зробити висновок про бажаність та доцільність викладання у ВНЗ країни саме політичної економії.

Література

1. *Бортіс Г.* Інституції, поведінка та економічна теорія: Внесок до класико-кейнсіанської політичної економії / Г. Бортіс; пер. з англ. Т. Бардадим. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007.
2. *Буайе Р.* К созданию институциональной политической экономии / Р. Буайе, Э. Бруссо, А. Кайе, О. Фавро; пер. с англ. В.В. Радаева // Экономическая социология. — 2008. — Т. 9 — № 3.
3. *Груневеген П.* «Политическая экономия» и «Экономическая наука» / П. Груневеген // Экономическая теория / Под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена; пер. с англ. / Науч. ред. В.С. Автономов. — М.: ИНФРА-М, 2004. — С. 680—687.
4. *Лоусон Т.* Современная «экономическая теория» в свете реализма / Т. Лоусон; пер. с англ. // Вопросы экономики. — 2006. — № 2.

5. *Маршалл А.* Принципы экономической науки / А. Маршалл; пер. с англ. в 3-х т. Т. 1. — М.: Прогресс-Универс, 1993.

6. *Пороховский А.А.* Economics как явление и понятие / А.А. Пороховский // США-Канада: экономика, политика, культура. — 2006. — № 6. — С. 85—99.

7. *Пушкаренко П.І.* Економічна теорія. Модульний курс: Підручник / П.І.Пушкаренко. — Суми: Університетська книга, 2011.

8. *Сміт А.* Добробут націй: Дослідження про природу та причини добробуту нації / А. Сміт; пер. з англ. — К.: Port-Royal, 2001.

9. *Сорвина Г.Н.* Экономикс / Г.Н. Сорвина // Экономическая энциклопедия. Политическая экономия (в 4 томах). Т. 4. Под ред. А.М. Румянцева. — М.: Советская энциклопедия, 1980.

10. *Стиглер Дж.* Развитие и достижения экономики / Дж. Стиглер; пер. с англ. // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / Сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. Т. V. — М.: Мысль, 2005.

11. *Худокормов А.Г.* Экономическая теория: Новейшие течения Запада: Учеб. пособие / А.Г. Худокормов. — М.: ИНФРА-М, 2009.

12. *Шумпетер Й.А.* История экономического анализа. В 3-х т. / Й.А. Шумпетер; пер. с англ. — СПб.: Экономическая школа, 2003.

13. Экономическая теория: Учебник. — Изд. испр. и доп. / Под общ. ред. акад. В.И. Видяпина и др. — М.: ИНФРА-М, 2007. — 672 с.

Статтю подано до редакції 26.07.11 р.

Daniel Stattin and Karin Eklund*

Швеція, університет Упсула
An Overview of Economics and Regulation

1. Introduction

An important connection exists between economic research and regulation, in particular in fields of the law important to the economy, such as regulation of companies, taxation and contractual relations. This has been recognised and elaborated by the law and economics movement. The connection is, however, not entirely straightforward, regardless of whether it is seen from an economic or a legal perspective. Problems concern such things as how economic research might be applied in a regulatory context and in law finding or what legal knowledge is necessary for robust economic research on the impact of regulation.

*Professor Stattin is Professor of Corporation Law and Director of Capital Markets Law; Ms Eklund is Senior University lecturer in Corporation Law and Chief of Staff of Capital Markets Law.